

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Кримінальне судочинство є засобом захисту прав та законних інтересів не тільки фізичних, а й юридичних осіб (ст. 2 КПК). Наскільки ефективний кримінальний процес діє в частині захисту прав і законних інтересів юридичних осіб від злочину, настільки і забезпечена економічна безпека держави в даній сфері.

Деякі питання участі юридичної особи в кримінальному судочинстві зачіпали в своїх працях такі вчені, як В. П. Божьев, К. Ф. Гуценко, П. А. Лупінська, Т. Э. Москалькова, Н. А. Коваленко, Е. І. Куріцина, С. В. Толокольніков, А. А. Орлова та інші.

Проте дані автори, по-перше, розглядають участь юридичної особи в кримінальному судочинстві в якомусь одному аспекті, що не виключає необхідності його комплексного і системного дослідження, а по-друге, ці дослідження ґрунтуються на зарубіжному законодавстві, що не завжди збігається з українським, а іноді навіть по-іншому регулює участь юридичних осіб у судочинстві.

Зважаючи на це та беручи до уваги той факт, що юридичні особи реалізують свій процесуальний статус у кримінальному судочинстві лише через своїх представників, вважаємо також актуальним та необхідним дослідження особливостей представництва юридичних осіб у кримінальному процесі.

Метою цієї статті є дослідження особливостей реалізації процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі за допомогою представників, виявлення недоліків процесуальної регламентації цього питання та формулювання деяких пропозицій щодо її вдосконалення.

Аналіз діючого КПК дозволяє нам констатувати, що на сьогоднішній день юридичні особи приймають участь у кримінальному процесі у таких основних аспектах: подання заяви чи повідомлення про вчинення злочину, тобто можуть бути заявниками у кримінальному процесі (ст. ст. 94, 95 КПК); подання вимоги про відшкодування шкоди, завданої юридичним особам злочинами, тобто можуть бути визнаними цивільними позивачами (ст. 50 КПК); виступають суб'єктом цивільної відповідальності в кримінальному судочинстві, тобто можуть бути визнаними цивільними відповідачами (ст. 51 КПК); можуть бути адресатом вимог, доручень і запитів посадових осіб, які ведуть кримінальне судочинство, або місцем проведення слідчих дій (ст. ст. 66, 177, 190 КПК); виступають в якості заставодавця (ст. 154-1 КПК); оскаржують в суді дії (бездіяльність) і рішення посадових осіб і органів, які ведуть кримінальне судочинство (ст. ст. 234–236 КПК) тощо.

Проте вже сьогодні захист прав та законних інтересів юридичних осіб вимагає надання їм ще більших можливостей для цього. Так, існує проблема визнання за юридичними особами статусу потерпілих у кримінальному процесі,

на що вже не раз звертали увагу у науковій літературі [1, 37]. Необхідність надання такої можливості захисту прав юридичних осіб не викликає сумніву, адже юридична особа, якій злочином заподіяно майнову шкоду або шкода її ділової репутації повинна бути визнана потерпілою у кримінальному процесі з наданням відповідних прав, обов'язків та гарантій. Це підтверджує і останній проект КПК № 9700 від 13 січня 2012 р., якій передбачає визнання потерпілим також і юридичної особи (ст. 55).

За загальним правилом юридична особа виступає у кримінальному судочинстві через своїх представників. Так, згідно з ст. 92 ЦК юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Крім того, коли цивільним позивачем або цивільним відповідачем є підприємство, установа чи організація, то представниками їх інтересів можуть бути спеціально уповноважені ними на те особи (ст. 52 КПК). Отже, представництво є єдиним засобом реалізації процесуального статусу юридичної особи у кримінальному судочинстві.

Посадова особа, яка веде провадження у справі, повинна при визнанні юридичної особи суб'єктом кримінального судочинства встановлювати факт її державної реєстрації та вимагати від представника юридичної особи необхідних підтверджуючих документів. Встановлення майнових прав юридичної особи на відособлене майно в кримінальному судочинстві також входить до переліку обставин, які підлягають доказуванню (ст. 64 КПК), оскільки предмет злочинного посягання — один з елементів події злочину. Крім того, для доказування характеру і розміру шкоди, заподіяної злочином (п. 4 ст. 64 КПК), важливий правовий режим майна, якому завдано злочином шкоду. Також важливе значення має встановлення вказаних обставин у разі залучення юридичної особи як цивільного відповідача або накладенні арешту на її майно.

Всі ці факти є передумовами виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному процесі і тому підлягають встановленню перед допуском представника до участі у справі.

Стосовно питання, хто може бути представником юридичної особи, слід звернутися знов до ст. 52 КПК — це особи, спеціальним чином на те уповноважені юридичною особою. Слід відмітити, що це повинна бути повністю процесуально дієздатна фізична особа. Це може бути особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, тобто це певний керівник юридичної особи (директор, голова тощо). Але щодо керівника юридичної особи, то тут є певні особливості.

У процесуальній науці питання щодо процесуального становища керівника юридичної особи у кримінальному судочинстві є спірним. Ряд авторів відносять керівника юридичної особи до законних представників [2, 121]. Інші вважають, що органи юридичної особи не тільки здійснюють управління його діяльністю, але і виступають в майновому обороті від його імені, інакше кажучи, їх

дії визнаються діями самої юридичної особи. Вони складають частину юридичної особи і не є самостійними суб'єктами прав (на відміну від представників, які можуть виступати від імені юридичної особи за його дорученням) [3, 240]. Це також найбільш розповсюджена думка у вітчизняному праві [4, 12; 5, 152].

За протилежною думкою, яка існує у цивільному [6, 132] та у цивільно-процесуальному праві [7, 123], органи юридичних осіб належать до представників у власному розумінні цього слова, яка зараз знаходить певне нормативне підґрунтя у діючому законодавстві України.

Ця точка зору знаходить сьогодні підтвердження у діючому законодавстві. Так, ст. 38 ЦПК наголошує на тому, що юридичних осіб представляють їх органи, що діють у межах повноважень, наданих їм законом, статутом чи положенням, або їх представники. Стаття 92 ЦК передбачає, що юридична особа набуває цивільних прав та бере на себе цивільні обов'язки через свої органи, які діють відповідно до закону або установчих документів, при цьому орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язані діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Це підкреслює представницький характер дій, який можна вивести з тлумачення зазначених норм, адже діяльність органів юридичної особи розглядається так само, як і діяльність представника.

На представницький характер дій органів юридичних осіб вказує також п. 2 ч. 1 ст. 42 ЦПК, який передбачає, що повноваження представників мають бути посвідчені довіреністю юридичної особи або документами, що посвідчують службове становище і повноваження її керівника. Отже, керівник юридичної особи вважається представником юридичної особи поряд із представником за довіреністю.

Керівник юридичної особи діє в рамках повноважень, наданих йому законом і засновницькими документами юридичної особи, тому для його участі у процесі спеціальної довіреності не вимагається. Він повинен лише надати документи, якими підтверджується його службове становище і повноваження. Це може бути наказ про призначення його на посаду, протокол загальних зборів акціонерного товариства про обрання голови правління тощо.

Відповідно до ч. 3 ст. 92 ЦК орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, можуть уповноважити на захист інтересів юридичної особи представника. Це можуть бути адвокати або інші особи, яким від імені юридичної особи видано належним чином оформлену довіреність на право представляти інтереси юридичної особи у кримінальній справі. Щодо інших осіб, які можуть виступати як представники юридичних осіб, то ЦПК не встановлює ніяких обмежень щодо кола цих осіб. До них, безумовно, слід віднести осіб, що перебувають в штаті організації (юрисконсультів, юристів і ін.), яким доручено її представництво в кримінальній справі, а також будь-яку іншу дієздатну фізичну особу.

Відповідно до норм цивільного законодавства (ст. ст. 244, 246 ЦК) представництво юридичних осіб здійснюється за довіреністю, яка видається від

імені юридичної особи її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами, та скріплюється печаткою цієї юридичної особи.

Отже, ми вважаємо, що документами які підтверджують матеріально-правові підстави виникнення представництва юридичних осіб є довіреність від цієї юридичної особи або, якщо від імені юридичної особи виступає її керівник, — відповідні документи, що підтверджує його службове становище і повноваження. На жаль, діючий КПК ніяк не регламентує це питання, що викликає певні труднощі, тому пропонуємо ч. 2 ст. 52 КПК викласти у такій редакції: «Коли потерпілим, цивільним позивачем або цивільним відповідачем є підприємство, установа чи організація, то представниками їх інтересів можуть бути їх керівники або спеціально уповноважені ними на те особи».

Виникає також питання про межі повноважень представника юридичної особи в кримінальному судочинстві. КПК з цього приводу встановлює, що представники користуються процесуальними правами осіб, інтереси яких вони представляють (ст. 52). Тобто не встановлює ніяких обмежень щодо користування процесуальними правами представником. Проте може статися ситуація, коли представник, зловживаючи своїми процесуальними правами, всупереч інтересам юридичної особи повністю або частково відмовиться від позову або визнає позов. Якщо звернутися до норм ЦПК, які регламентують питання представництва, то в ст. 44 встановлено, що обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності. Вважаємо правила, встановлені у цій статті, більш повними і прийнятними для кримінального судочинства. Тому пропонуємо закріпити у КПК таке положення, яке б усунуло можливі зловживання правами зі сторони представника: «Представники користуються процесуальними правами осіб, інтереси яких вони представляють, якщо для цього не має ніяких застережень у виданих їм повноваженнях».

На практиці дуже часто зустрічаються випадки, коли місцезнаходження керівника юридичної особи невідоме у зв'язку з тим, що він причетний до цього злочину. У таких ситуаціях, виходячи з нині чинних положень КПК, ніхто не може виступити від імені юридичної особи, так само як і видати довіреність певній особі на представництво юридичної особи у процесі.

На практиці в таких ситуаціях засновники і акціонери організації у встановленому законом і установчими документами порядку призначають нову особу, яка представлятиме їх інтереси і має право зробити відповідну заяву від імені юридичної особи. Це по суті правильно, але іноді процедура зняття з посади керівника пов'язана з витратами часу (скликання загальних зборів учасників, затвердження порядку денного зборів, проведення внутрішньої перевірки або ревізії, оголошення їх результатів, розгляд заперечень і т.д.). Зрозуміло, що в таких умовах говорити про невідворотність і своєчасність кримінального переслідування особи, яка скоїла злочин, а також про захист прав і законних інтересів юридичних осіб не доводиться.

Тому особі, яка веде провадження у справі, повинно бути надано право призначати у таких випадках представника юридичної особи. Це повинні бути

кваліфіковані юристи, які займаються професійним представництвом, і тому вважаємо необхідним застосовувати у таких випадках за аналогією правила ст. 47 КПК та призначати представника через адвокатське об'єднання з подальшим відшкодуванням юридичною особою витрат на її представництво. Для цього повинні бути внесені відповідні зміни до КПК.

У стадії порушення кримінальної справи, як ми вже згадували, юридична особа може звертатися із заявою чи повідомленням про вчинення злочину, тобто бути заявником у кримінальному процесі (ст. 94 КПК). Порядок подання заяв та повідомлень від імені юридичних осіб, встановлений у ст. 95 КПК, передбачає, що такі заяви чи повідомлення повинні бути викладені в письмовій формі. Письмова заява повинна бути підписана особою, від якої вона подається (тобто це може бути керівник або відповідний керівний орган юридичної особи), та скріплена її печаткою. Але в останньому випадку виникає протиріччя, тому що до порушення справи слід пересвідчитися в особі заявника, попередити його про відповідальність за неправдивий донос і відібрати від нього відповідну підписку про це. Але попереджати про відповідальність можливо лише керівника юридичної особи, бо інший представник не може нести відповідальність за дії органу юридичної особи. Він може лише подати відповідну заяву юридичної особи, підписану її керівником, до органу дізнання, слідчого або прокурора.

Юридична особа в даній стадії кримінального процесу може бути адресатом вимог органу дізнання, слідчого, прокурора, які здійснюють перевірку повідомлення про злочин, що впливає зі ст. ст. 66, 97 КПК. Зі змісту вказаних статей випливає, що це можуть бути вимоги про пред'явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані; вимоги проведення ревізій; вимоги від банків інформації, яка містить банківську таємницю. Слід відмітити, що виконання цих вимог є обов'язковим для всіх громадян, підприємств, установ і організацій (ст. 66 КПК). Але у цих вимогах має бути зазначено, по якій кримінальній справі вони пред'являються, та підстави цих вимог. Це також слід мати на увазі представникам юридичних осіб при надходженні таких вимог.

Крім того, згідно з ст. 97 КПК представник юридичної особи (керівник) може бути викликаний особою, яка проводить перевірку повідомлення про злочин, для відібрання пояснень як посадова особа юридичної особи.

Представник юридичної особи має право приймати участь при проведенні огляду місця події на території або в приміщенні, займаних юридичною особою (ст. 190 КПК).

Також у ході перевірки заяв про злочини можуть бути проведені оперативно-розшукові заходи згідно з ст. 97 КПК та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року, які можуть безпосередньо стосуватися юридичної особи та її представників.

Важливою гарантією дотримання прав юридичних осіб у стадії порушення кримінальної справи є їх право на оскарження рішень та дій (бездіяльності) осіб, які здійснюють перевірку повідомлень про злочини, яке може бути реалізовано її представниками.

КПК не містить вказівок, що обмежують право юридичної особи на оскарження рішень і дій осіб, які здійснюють перевірку повідомлення про злочин. Вважаємо, що представники юридичних осіб мають право оскаржити будь-які рішення та дії (бездіяльність) осіб, які здійснюють перевірку повідомлень про злочини, зокрема згідно з ст. ст. 991, 110, 234–236 КПК мають право на оскарження рішення про відмову у порушенні кримінальної справи, дій та постанов органів дізнання, дій слідчого та прокурора. Оскарженню підлягають також і оперативно-розшукові заходи. Згідно з ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року громадяни України та інші особи мають право у встановленому законом порядку одержати від органів, на які покладено здійснення оперативно-розшукової діяльності, письмове пояснення з приводу обмеження їх прав і свобод та оскаржити ці дії. Виключення, на наш думку, складають постанови про порушення кримінальної справи, оскільки юридична особа не є суб'єктом злочину у кримінальному праві і, як свідчить судова практика, достатньо важким є обґрунтування того, що порушення стосується інтересів юридичної особи.

Задля забезпечення прав юридичної особи її представники мають право ознайомитись з рішеннями, які приймаються на стадії порушення кримінальної справи, зокрема право на отримання копії постанови про порушення кримінальної справи (ст. 982 КПК), право бути повідомленим про відмову у порушенні кримінальної справи (ст. 99 КПК). Зважаючи на те, що ст. 991 КПК передбачає, що скарга подається особою, інтересів якої вона стосується, або її представником протягом семи днів з дня одержання копії постанови, не зрозуміло, чому законодавець не передбачив вручення або направлення копії постанови про відмову у порушенні кримінальної справ цим суб'єктам.

Щодо участі представників юридичних осіб у наступних стадіях кримінального судочинства, то слід відмітити, що вони приймають участь в якості відповідних представників цивільного позивача, цивільного відповідача.

Представнику слід звернути увагу, що юридична особа визнається цивільним відповідачем лише у тому випадку, коли в силу закону несе відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями обвинуваченого. Це можуть бути випадки спричинення збитку з вини працівників підприємств, установ, організацій під час виконання ними своїх трудових (службових) обов'язків (ст. 1172 ЦК) та коли юридична особа володіє джерелом підвищеної небезпеки, яким завдано шкоду (ч. 2 ст. 1187 ЦК). Якщо представник вважає, що юридичну особу незаконно притягнуто як цивільного відповідача, він має право оскаржити таке рішення в порядку ст. 234 КПК.

Також вважаємо, що представник цивільного відповідача має право приймати участь при накладенні арешту на майно юридичної особи, його опису та передачі на зберігання, хоча це прямо і не передбачено ст. 126 КПК. Незважаючи на відсутність правової регламентації, слід погодитись з думкою теоретиків та практиків про те, що власникам або володарям майна вручається копія протоколу про накладення арешту на майно та його опис [8, 354]. Отже, представник юридичної особи має право на отримання цих документів, тому

необхідно ч. 4 ст. 126 КПК доповнити такою фразою: «Копія такого протоколу та опису повинна бути вручена власнику (володарю) майна або його представнику».

Представник юридичної особи також вправі оскаржити рішення слідчого про накладення арешту на майно в порядку, передбаченому ст. 234 КПК.

Представник юридичної особи може приймати участь при проведенні у приміщеннях юридичних осіб таких слідчих дій, як обшук та виїмка. Останнє, на відміну від огляду, прямо передбачено у ст. 181 КПК. Представникам повинно бути роз'яснено право бути присутніми при всіх діях слідчого і робити заяви з приводу цих дій, які підлягають занесенню до протоколу обшуку чи виїмки. Копія протоколу та опису обов'язково вручається представнику юридичної особи (ст. 189 КПК).

Окрім того, згідно з ст. 179 КПК представники зобов'язані пред'явити або видати документи чи їх копії або інші предмети, які вимагає слідчий під час обшуку і виїмки.

Ще однією особливістю процесуального статусу юридичних осіб є те, що у випадках, коли позов заявлений юридичною особою, неявка її представника не перешкоджає розгляду судом цивільного позову (ст. 291 КПК). Отже, держава створює додаткові гарантії для захисту прав юридичних осіб у кримінальному судочинстві.

Підсумовуючи все наведене вище відзначимо, що на сьогоднішній день, хоча законодавець і проголосив одним з основних завдань кримінального судочинства охорону прав і законних інтересів юридичних осіб, проте не передбачив достатніх засобів для реалізації їх процесуального статусу, на які ми звертали увагу. Тому вважаємо, що удосконалення інституту представництва як єдиного засобу реалізації прав юридичних осіб у процесі сприятиме досягненню зазначених завдань судочинства.

Література

1. Шаповалова Л. І. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності в досудових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л. І. Шаповалова. — К., 2001. — 18 с.
2. Рыжаков А. П. Уголовный процесс : [учеб. для вузов] / А. П. Рыжаков. — М., 2004. — 704 с.
3. Гражданское право : [учебник]. [В 4 т]. Т. 1. Общая часть / отв. ред. Е. А. Суханов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Волтерс Клувер, 2004. — 720 с.
4. Фролов В. Д. Правочинпоздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / В. Д. Фролов. — О., 2004. — 20 с.
5. Штефан М. Й. Цивільний процес : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти] / М. Й. Штефан. [Вид. 2-ге, переробл. та допов.]. — К., 2001. — 696 с.
6. Цивільне право України : [підручник]. У 2 т. Т. 1 / [В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилішкова та ін.]; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатсевої, В. Л. Яроцького. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 480 с.
7. Клейман А. Ф. Советский гражданский процесс / А. Ф. Клейман. — М., 1954. — 408 с.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / [под общ. ред. В. Т. Малайренко, Ю. П. Аленина]. — Х. : ООО «Одиссей», 2008. — 1008 с.

Анотація

Пожар В. Г. Проблеми реалізації процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному судочинстві. — Стаття.

Стаття присвячена дослідженню проблемних питань реалізації процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному судочинстві України. Відмічено, що на сьогодні представництво є єдиним засобом реалізації та захисту прав і законних інтересів юридичних осіб. Сформульовані деякі пропозиції щодо удосконалення регламентації статусу юридичних осіб в кримінальному процесі.

Ключові слова: юридична особа, процесуальний статус, представник.

Аннотация

Пожар В. Г. Проблемы реализации процессуального статуса юридических лиц в уголовном судопроизводстве. — Статья.

Статья посвящена исследованию проблемных вопросов реализации процессуального статуса юридических лиц в уголовном судопроизводстве Украины. Отмечено, что сегодня представительство является единственным средством реализации и защиты прав и законных интересов юридических лиц. Сформулированы некоторые предложения по совершенствованию регламентации статуса юридических лиц в уголовном процессе.

Ключевые слова: юридическое лицо, процессуальный статус, представитель.

Summary

Pozhar V. G. Genesis and some prospects of development of institute of representative office in the criminal proceeding of Ukraine. — Article.

Article is devoted to issues of procedural status of companies in criminal procedure of Ukraine. Noted that today representation is the only means of realization and protection of rights and legitimate interests of companies. Formulated some proposals to improve regulation of the status of companies in criminal procedure.

Keywords: company, procedural status, representative.

УДК 343.132

В. В. Солдатський

«ФАКТИЧНЕ ЗАТРИМАННЯ» ЯК ЗАСІБ ОБЧИСЛЕННЯ МОМЕНТУ ЗАТРИМАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Особиста недоторканність є одним із найважливіших прав людини, тому проблематика його захисту є пріоритетною та актуальною. Проблема удосконалення процесуальної форми затримання осіб, які вчинили злочини, є однією з найбільш актуальних, складних і практично важливих проблем юридичної науки. Затримання підозрюваного супроводжується численними проблемами, які обумовлені відсутністю єдиних понять, таких як затримання підозрюваного та момент фактичного затримання. Що не дає комплексного відображення в законодавчих актах, які спричиняють проблеми на практиці і при затриманні особи, яка вчинила злочин.

Мета дослідження: визначити поняття «затримання особи» та «момент фактичного затримання» у кримінальному процесі, виокремити ці поняття як критерії відповідності національного законодавства до вимог міжнародних актів